

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У РЕФОРМОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ПРИ ПЕРЕХОДІ ДО РИНКОВИХ УМОВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Розглянуто економічні та екологічні проблеми використання земельних ресурсів у процесі ринкових реформ в аграрній сфері економіки. Розкрито роль адаптивної системи ведення господарства в умовах інтенсифікації землеробства та оптимізації землекористування.

Ключові слова: агросфера, екологізація, землекористування, земельні ресурси, родючість ґрунту.

Постановка проблеми. Стратегія сучасного сільськогосподарського виробництва базується на прагненні одержати більше продукції з одиниці площі при мінімальних затратах. Такий підхід на практиці призводить, по-перше, до витрачання капітальних резервів природної родючості і в зв'язку з цим, перетворення ґрунту в категорію невідновного природного ресурсу; по-друге, до все більшої заміни природної родючості штучною. Обидва наслідки мають межі, перевищення яких загрожує екологічною катастрофою.

Низька ефективність використання земельних ресурсів як головного засобу виробництва вимагає рішучого переходу до інтенсивних методів господарювання, що, в свою чергу, потребує різкого збільшення капіталовкладень у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь і неминуче призведе до ще більшого зростання антропогенного впливу на ґрунтовий покрив. У той же час, продуктивність землеробства з розрахунку на затрачену енергію дуже відстає: з 8-10 затрачених одиниць енергії з урожаєм повертається лише 1-3.

Землеробство України досягло критичного рівня. Для зміни ситуації потрібно перейти на якісно новий рівень господарювання, якого можна досягти лише на основі докорінного перетворення способу виробництва шляхом всебічного прискорення науково-технічного, соціально-

економічного прогресу і широкого використання його досягнень в аграрній сфері.

Сьогодні все більше фахівців, у т. ч. економістів, визнають, що діяльність будь-якої сучасної господарської системи вже неможливо репрезентативно оцінювати у рамках чисто економічних теорій. Інтенсивність використання земельних, водних ресурсів має верхню межу, перевищення якої призводить до занепаду (деградації) існуючої системи землекористування. Конкретний рівень цієї межі визначається розвитком продуктивних сил і суспільних потреб. Звідси випливає необхідність розробки стратегії і нових засобів її реалізації, які забезпечать розв'язання проблеми збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, не переходячи порогових меж потенційної продуктивності, або кількісної забезпеченості природними ресурсами.

Мета, завдання і методи дослідження. На основі літературних джерел і вивчення природно-економічних умов сільського господарства України нами була поставлена мета – визначити ефективні напрями комплексної інтенсифікації землеробства і оптимізації землекористування в умовах ринкової трансформації економіки. Вивчення проводили методом порівняння і факторного аналізу за такими показниками: вміст гумусу, доступних форм фосфору і калію в ґрунтах, агрофізичні властивості ґрунтів, економічна ефективність господарської діяльності, екологічний стан ґрунтів.

Успішне розв'язання цього завдання нерозривно пов'язане з оптимізацією і підвищенням ефективності використання основного засобу виробництва у сільському господарстві – землі, з поліпшенням її якісного стану і властивостей, що обумовлюють родючість і вимагають корінної перебудови, реформування нашої системи землеробства, яка є занадто ресурсоемною і малоефективною. Реформа системи землеробства повинна бути спрямована, насамперед, на підвищення стабільності та економічної ефективності галузі на основі раціонального використання, збереження ґрунтів і підвищення їх родючості.

Засобом інтенсифікації землеробства і оптимізації землекористування може стати адаптивна система ведення господарства, яка ґрунтується на максимальному використанні природних факторів. Адаптивна інтенсифікація повинна використовувати всі можливі форми і способи реалізації адаптивного потенціалу живої природи, техніки і виробництва, самої людини, всіх соціальних факторів. Тільки така інтенсифікація буде ресурсоощадною і природоохоронною. У цьому випадку не йдеться про повернення назад до природи, а про такий спосіб організації виробничого процесу в землеробстві, коли при найменших затратах суспільної праці, за мінімальної деградації ґрунтів можна буде одержувати максимальний позитивний ефект.

Така постановка проблеми тягне за собою ряд практичних принципів оптимізації землекористування. Будь-яка система землеробства повинна бути обґрунтована екологічно, тобто відповідати ґрунтово-природному комплексу, який включає також локальні геоморфологічні особливості місцевості.

Насамперед така система повинна:

- включати обумовлений місцевими екологічними умовами комплекс ґрунтово-меліоративних заходів (агротехнічних, агрохімічних або біологічних), спрямованих на забезпечення розширеного відтворення родючості ґрунту шляхом прогресивного нарощування штучної родючості;

- будуватися на використанні прогресивних технологій, які передбачають постійне оновлення сортів, вдосконалення сівозмін, управління режимами ґрунту, контроль біоти, вдосконалення організації виробництва шляхом спрямування її на раціоналізацію використання ефективної родючості ґрунту, тобто забезпечення максимально можливої за певного рівня розвитку продуктивних сил поточної реалізації потенційної родючості;

- здійснюватися на основі таких агротехнічних та інших заходів, які забезпечують не тільки використання родючості ґрунту, але й сприяють відтворенню її; інакше неминуче починає діяти закон спадної родючості ґрунтів, і економічна ефективність сільськогосподарського виробництва

знижується.

Господарська діяльність проявляється у двох альтернативних типах впливу на природу – трансформаційному та адаптаційному. Перший означає активне перетворення природи без особливого врахування можливого проявлення сил природи і часто всупереч цим силам з метою одержання максимального економічного ефекту.

Другий тип господарської діяльності полягає у пристосуванні до природного середовища з метою облагородження природи, поліпшення її якісних характеристик, збереження екологічної рівноваги і одержання певного, стійкого в часі, хоч і не максимального економічного ефекту. Прийнята система землекористування ґрунтується на принципах першого типу господарської діяльності, хоча багатий вітчизняний і зарубіжний досвід показує, що “управління” природою на основі трансформаційного впливу на неї супроводжується виникненням цілої низки критичних еколого-економічних ситуацій.

Аналіз досліджень і публікацій. Загальні проблеми удосконалення взаємодії людини з природним середовищем і оптимізаційне прогнозування, яке відображає перехід до адаптивного типу господарської діяльності, перебудову схеми мислення у напрямку екологізації взаємодії суспільства з природою, оптимізаційне регулювання еколого-економічних взаємовідносин, досліджувалися багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими. В першу чергу слід назвати наукові праці В.П.Цемко, Г.Л. Тишкевич, В.П.Прадуна та ін. Реалізація такого прогнозування забезпечить подолання застійних явищ в економіці і попередження еколого-економічних кризових ситуацій.

Оптимізаційне прогнозування у землекористуванні полягає у розробці моделей оптимізації майбутнього стану земельних ресурсів і виступає як елемент спрямованого, збалансованого регулювання природно-суспільних взаємовідносин. Суть цього процесу полягає у забезпеченні найсприятливіших природних та соціально-економічних умов для екологічно безпечного і соціально необхідного використання землі як засобу

виробництва і просторового базису розміщення продуктивних сил з метою задоволення матеріальних, рекреаційних, естетичних та інших потреб суспільства. Він повинен охоплювати якісний стан земельних угідь, структуру землекористування, способи використання земельних ресурсів тощо.

Результати дослідження та їх обговорення. Оптимізація якості землі розглядається як комплекс впливів на ґрунт з метою поліпшення його показників, властивостей, підвищення вмісту гумусу, тобто підвищення родючості ґрунту і його продуктивності. Зазначені завдання розв’язуються шляхом програмного моделювання варіантів управління гумусовим режимом ґрунтів та їх родючістю.

Оптимізація землекористування як забезпечення екологічно безпечного гармонійного співвідношення різних видів земельних угідь включає три елементи: оптимізацію земельного фонду, структури сільськогосподарських угідь і структури посівних площ. Перші два напрями лише недавно почали розроблятися в Україні і ще не мають достатнього науково-методичного забезпечення. Проблема полягає в тому, що в умовах екстенсивного землекористування (а саме воно характерне для сільського господарства України) ці напрями оптимізації принципово не можуть бути реалізовані.

Питання оптимізації структури посівних площ для різних природно-кліматичних зон вирішувалось раніше шляхом організації відповідних сівозмін, проте існуючий спосіб землекористування призводив, з одного боку, до частого порушення цих сівозмін, а з другого - до викривлення самої суті поняття “раціональна сівозміна”. В кінцевому підсумку відбувалося порушення екологічної рівноваги в кругообігу речовин та енергії в ґрунтах, що активізувало процеси їх деградації. Сьогодні показники якісного стану сільськогосподарських угідь України близькі до катастрофічних і вимагають негайних дій з проведенням кардинальних заходів, серед яких центральне місце має бути відведено оптимізації структури угідь, тому що в умовах екстенсивного, екологічно незбалансованого господарювання ніякі

грунтополіпшуючі чи меліоративні заходи не здатні зупинити катастрофічно швидко деградацію і руйнування ґрунтів.

Оптимізація співвідношення ріллі, сіножатей та пасовищ має виключно велике значення ще й тому, що це – найдешевший спосіб регулювання еколого-економічних взаємозв'язків у природно-антропогенних відносинах, який в умовах затяжної економічної кризи відіграє вирішальну роль.

До останнього часу оптимізаційне землекористування розглядалося виключно з точки зору створення сприятливих економічних умов господарювання. В той же час результати значної кількості сучасних наукових досліджень підводять до висновку, що зростання економічної родючості ґрунтів обмежується рівнем розвитку продуктивних сил суспільства і науково-технічного прогресу. Економічна родючість, виражена у показниках продуктивності угідь або урожайності культур, буде коливатись навколо середніх величин під впливом зміни погодних умов у межах 10-30%. При цьому немає ніяких технічних можливостей підвищити економічну родючість більше, ніж у 1,3 рази, проте можна зменшити втрати від недобору продукції й цим самим сприяти реалізації максимально можливого рівня економічної родючості земель [1; 3].

Сучасний рівень економічної родючості сільськогосподарських угідь, що відповідає досягнутому рівню розвитку продуктивних сил і науково-технічного прогресу, був досягнутий у 80-х роках XX ст. Цей рівень є невисоким (внаслідок значних втрат продукції): зернові - 24-26 ц/га, цукрові буряки - 260-300, соняшник - 13-16, картопля - 100-120 ц/га і т. д. Зазначений рівень економічної родючості істотно неможливо підвищити без науково-технічних нововведень і подальшого розвитку продуктивних сил шляхом "революційного" стрибка – екологізації суспільного виробництва, тобто корінної перебудови системи господарювання, зокрема сільськогосподарського виробництва, у напрямку оптимізації еколого-економічних взаємовідносин природи і суспільства, порушених у минулому [1; 2].

У нинішній еколого-економічній ситуації ніякими наявними технічними

засобами неможливо істотно підвищити віддачу полів у довгостроковому періоді. Застосування підвищених доз добрив обертається руйнуванням ґрунтів, погіршенням їх властивостей, загибеллю едафічної біоти і посиленням забруднення навколишнього середовища та вирощеної продукції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проблему підвищення віддачі полів, тобто піднесення рівня економічної родючості ґрунтів, можна розв'язати тільки на основі науково-технічних і соціально-економічних перетворень всього народногосподарського комплексу країни, включаючи його аграрну сферу. Що стосується природної родючості ґрунтів, то вона у випадку повнорозвинутих ґрунтів має межі, зумовлені поєднанням місцевих природних умов, вище яких підняти рівень природної родючості ґрунтів неможливо, оскільки він визначається продуктивною здатністю біосфери, ємністю біологічного кругообігу речовин та енергії на території поширення тих чи інших ґрунтів. Починати вирішення зазначених проблем необхідно зі всебічного стимулювання розвитку науково-технічного прогресу саме у сільському господарстві як найслабшій і найбільш відсталій ланці АПК. При цьому основні зусилля слід спрямовувати не на нарощування потужностей на базі старої системи господарювання, а вкладати кошти в науково-технічний розвиток, розробку заходів з екологізації економіки, збереження якісного стану сільськогосподарських угідь, підвищення рівня родючості ґрунтів, охорону їх від забруднення і деградації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Оптимизация использования и охраны земельных ресурсов / В. П. Цемко, А. С. Новотворов, И.К. Паламарчук и др. - К.: Наукова думка, 1989. - 292 с.
2. Прадун В.П. Пріоритетні завдання і напрями еколого-економічної трансформації регіональних АПК. // Економіка АПК. - 2004. - №1. - С. 26-32.
3. Тышкевич Г.Л. Экология и агрономия. - Кишинев.: Штиинца, 1991. - 268 с.

**Эколого-экономические аспекты землепользования в
реформированных предприятиях при переходе к рыночным условиям
хозяйствования**

М.В. Шпак

Рассмотрены экологические и экономические проблемы использования земельных ресурсов в процессе рыночной трансформации аграрного производства. Раскрыта роль адаптационной системы хозяйствования в условиях интенсификации земледелия и оптимизации землепользования. Изучен комплекс факторов, на основе которых необходимо строить взаимоотношения общества и природы.

**The ecology-economic aspects of land usage in reformed enterprises during
the transition to the market conditions economy**

M.Shpak

Economic and ecological problems of land resources use at the process of market reforms in agrarian sphere have been examined. The role of adaptive system of farm management in the conditions of farm intensification and optimization of land use has been revealed.